

Ymmärrettävyytutkimuksen kysymyksiä

Kielitieteessä ja vallankin sitä sovellettaessa puhutaan usein ymmärrettävyydestä. Mutta mitä ymmärrettävyydellä kulloinkin tarkoitetaan? Muun muassa tätä kysymystä pohditaan Kotimaisten kielten keskuksen tutkimus- ja kielenhuoltohankkeessa *Säädöskieli ja sen ymmärrettävyys* (ks. Kotus 2012). Hankkeen pontimena on yhteiskunnallinen ongelma, johon on eri yhteyksissä kiinnitetty laajasti huomiota: Kansalainen ei voi aina ymmärtää itseään koskevia säädöksiä eikä tekstejä, jotka rakentuvat säädösten varaan. Myös tekstien tuottajat ja ensisijaiset käyttäjät ovat monesti ymmällään. Kenelle tarkoitamme tekstimme?

Laajasti hyväksytään ajatus, jonka mukaan säädös- ja virkatekstit samoin kuin monet muutkin julkiset tekstit saisivat olla nykyistä ymmärrettävämpiä. Millaisia niiden siis pitäisi olla? Miten tähän kysymykseen voi vastata tutkimuksen keinoin?

Tarkastelen nyt lyhyesti joitakin niitä seikkoja, joihin kielitieteellisessä teksteihin nojaavassa ymmärrettävyytutkimuksessa on otettava kantaa. Lähestyn asiaa tällä kertaa erilaisten käsitteellistysten kautta: *ymmärrettävyyden* ohessa on puhuttu perinteisesti *luettavuudesta* ja nyttemmin myös *saavutettavuudesta*.

Ymmärrettävyyden moninaisuus

Yleiskielessä *ymmärrettävyydellä* tarkoitetaan samaa kuin *selkeydellä* ja *selkeä* taas on helposti tajuttava, käsiteltävä, havainnollinen – helppoymmärteinen (KS 2008, s.v. *selkeä, ymmärrettävyys*). Tämätapaisten laatujuen yksiselitteinen määrittely on vaikeaa, ellei mahdotonta. Tämä käy ilmi myös siitä, miten hallintolain pykälää 9 on pyritty tulkitsemaan. *Hyvän kielenkäytön vaatimus* -pykälän mukaan viranomaisen on käytettävä ”asiallista, selkää ja ymmärrettävää kieltä”. Vaatimus on periaatteessa yksinkertainen, mutta käytännössä se on yleisluonteinen, tulkinnanvarainen ja aukkoinen, mistä todistaa pykälän ja siihen liittyvien ja sitä selittämääkin pyrkivien tekstien analyysi (ks. Heikkinen 2008).

Tieteellisessä kentässä *ymmärrettävyydellä* on tarkoitettu monenlaisia asioita. Teemaan on paneuduttu kielitieteen lisäksi muun muassa psykologiassa. Yhden karkean jaottelun mukaan ymmärrettävyytutkimuksia on kahta suuntausta: sovelluksiin keskittyvää instruktiopsykologista ja teoreettisesti suuntautunutta kognitiotieteellistä tutkimusta. Instruktiopsykologisessa tutkimuksessa keskiössä ovat tekstit ja niiden tunnusmerkit. Ymmärrettävyyteen vaikuttavina tekijöinä tutkitaan tekstin kielellistä yksinkertaisuutta, ilmausten lyhyyttä ja tarkkuutta, tekstin jäsenystä ja rakennetta sekä mielenkiintoisuutta. Kognitiotieteellisessä tutkimuksessa taas paneudutaan kokeellisesti tekstin lukijan vastaanottamis- ja käsittelyprosesseihin. (Ks. Hila-aho 2007, 5–8 ja siinä mainittu kirjallisuus.)

Voi sanoa, että keskeinen lähtökohta kaikissa tekstin ymmärtämisen psykologisissa teorioissa on se, että tekstin ymmärtäminen ei riipu pelkästään tekstin ominaisuuksista, vaan siitä, minkälaista vuoropuhelua lukija käy tekstin ja sitä kautta kirjoittajan kanssa. Kognitiivisen psykologian piirissä kielen ymmärtämisen tutkimus on perinteisesti jaettu kolmeen osa-alueeseen: sanojen tunnistamiseen, lausetason ymmärtämiseen ja tekstien ymmärtämiseen. Käytännössä tämä tarkoittaa kokeellisia tutkimusasetelmia, kuten erilaisia tunnistus- ja mieleenpalauttamistehtäviä. (Ks. Kaakinen & Hyönä 2012.)

Ymmärrettävyys on kiinnostanut myös viestintätutkijoita. Suomessa tunnetuimpia lienevät Osmo A. Wiion mallinnukset. Wiio (2000) on kiinnittänyt huomiota tällaisiin ymmärrettävyyden osatekijöihin: 1) Havainnollisuus. Havaittava todellisuus on helpompi ymmärtää. 2) Samastuminen. Tuttu asia on ymmärrettävää. 3) Kieliasu. Sanatekijät: oudot, pitkät ja vierasperäiset sanat vaikeuttavat ymmärtämistä. Rakennetekijät: pitkät, monimutkaiset lauserakenteet estävät ajatuskokonaisuuksien syntymistä. 4) Ideatiheys. Mitä useampia asioita aikayksikköön mahdutetaan, sitä vaikeampaa teksti on. 5) Ulkoasu. Havaintopsykologinen vaikutus. 6) Motivaatio. Mielenkiintoinen aihe houkuttaa ottamaan selvää vaikeastakin asiasta.

Listassa ja sen selityksissä on nähty monia ongelmia: Ei ole itsestään selvää, mikä on ”havaittavan todellisuuden”, käsitteiden ja sanoman suhde. Tuttujen asioiden ymmärrettävyys on järkeenkäypää ehkä siksi, että asioista tulee ymmärtämisen kautta tuttuja. Sanojen ja lauseiden pituus ei automaattisesti vaikeuta ymmärtämistä. Helppous ja vaikeus ovat myös yksilöllisiä asioita, samoin se, mitä kukin pitää mielenkiintoisena. Eri tilanteissa eri asiat voivat olla vaikeita. Jokin kielenpiirre voi tuntua helpolta tässä tekstissä mutta hankalalta toisessa tilanteessa. Tekstistä voidaan ymmärtää joitakin puolia, mutta ei toisia. (Heikkinen 2005.) Wiio (2000) huomauttaa itsekin, että vaikean ja helpon kielen piirteiden luettelu perustuu koehenkilöiden arvioihin ja että hänen mainitsemansa ominaisuudet tarkoittavat nimenomaan kielen tilastollisia ominaisuuksia.

Luettavuudesta kohti ymmärrettävyyttä

Tekstien luettavuutta (engl. *readability*) on pohdittu yhtä kauan kuin tekstejä on kirjoitettu. Jo vanhoissa egyptiläisissä kirjoituksissa punaista väriä käytettiin korostamaan tärkeitä tekstikohtia. Tutkimuksen kohteena luettavuus on ollut ainakin 1920-luvulta saakka. Aluksi pääpaino oli sanojen ja lauseiden mittaamisessa, mutta 1980-luvulta saakka on alettu kehittää menetelmiä, jotka ottavat huomioon muun muassa tekstin rakenteen vaikutukset sen ymmärrettävyyteen (engl. *understandability*). Perinteisten luettavuusindeksien ongelmana on pidetty sitä, että ne mittaavat vain tekstiä ja sen joitakin piirteitä mutta jättävät huomiotta lukijat. Ongelmallista on myös se, että luettavuustutkimukset jättävät huomiotta sanojen ja lauseiden merkitykset – kuten tunnettua lyhytkin lause voi olla suorastaan järjetön –, tyyliseikat ja niin edelleen. (Ks. Virtaluoto & Väyrynen 2000.) Perinteisissä luettavuustutkimuksissa huomio kohdistuu tekstin pintarakenteen kvantitatiivisesti mitattaviin ominaisuuksiin eikä sellaisiin seikkoihin kuin tekstin rakenne, funktiot, tekstilaji tai lukijoiden ennakkotiedot (Göpferich 1998, 200–202; ks. Hila-aho 2007, 5–8). Yleisesti käytettyjä luettavuustestejä ovat esimerkiksi *Flesh Reading Ease* -testi ja *Cloze*-testi. *Flesh*-testi perustuu sanojen ja lauseiden keskimääräisiin pituuksiin. *Cloze*-testissä koehenkilöiden on esimerkiksi arvattava, mitkä ovat tekstistä poistetut sanat. (Ks. Cloze 2012; *Flesh* 1951; myös esim. Smith & Taffler 1992; Wiio 1968.)

Yleistäen voi sanoa, että kaikki ne kielelliset piirteet, joita erilaisissa luettavuustutkimuksissa on tarkasteltu, ovat olennaisia myös ymmärrettävyytystutkimusten näkökulmasta. *Ymmärrettävyyttä* on syytä pitää *luettavuutta* huomattavastikin laajempana käsitteenä. Jos tutkittavana on se, miten *tekstiä* tulkitaan, millaisia merkitystulkintoja *teksti* kulloinkin saa ja kuinka ymmärrettäviä *tekstit* täten ovat, mikään tekstiin sisältyvä ei ole ymmärtämisen kannalta merkityksetöntä. Esimerkiksi kielitieteellisissä virka- ja säädöskielitutkimuksissa on perinteisesti kiinnitetty huomiota samantapaisiin sana- ja lausetason asioihin kuin luettavuustutkimuksissa. Tarpeen on varmaankin laajentaa tarkastelua esimerkiksi sinänsä olennaisesta lauseiden kompleksisuuden tarkastelusta tekstuaaliseen ja intertekstuaaliseen kompleksisuuteen sekä esimerkiksi siihen, miten teksti rakentuu eksplisiittisistä ja implisiittisemmistä viittauksista itseensä (metatekstuaalisuusnäkökulma) sekä toisiin teksteihin ja tekstilajeihin (ks. Heikkinen & Hämäläinen 2011).

Mutta onko ymmärrettävyytystutkimuksissa välttämätöntä mennä metodisesti tekstistä ulos: siis arvioimaan tekstien synty- ja käyttötilanteita, tekstintekemiskulttuuria, haastattelemaan tekijöitä ja käyttäjiä ja niin edelleen? Vaaditaanko tekstianalyttisen lähestymistavan lisäksi etnografista otetta? Tarkoittaako tämä sitä, että vakuuttavan ymmärrettävyytystutkimuksen on oltava monitieteistä?

Nähdäkseni ymmärrettävyytystutkimusta voidaan tehdä hyvin tekstilähtöisestikin. Olennaista on tietysti tunnustaa lähestymistavan rajoitukset, kuten se, että ”tekstiin kirjoittuva lukija” on väistämättä tulosta tulkinnasta ja jonkinlainen abstrahoitu lukijan malli, ei kukaan yksilöity tekstinulkoisen todellisuuden ihminen. Tekstilähtöistä lähestymistapaa puoltaa ajatus, jonka mukaan tekstiin kirjoittuvat myös niiden tekijät ja tulkitsijat. Tällaisessa lähestymistavassa voi olla apua esimerkiksi systemis-funktionaalista teoriasta, joka perustuu erilaisten

merkitysulottuvuuksien (”metafunktioiden”) erittelyyn. Teksteistä voidaan siis analysoida myös sitä, millaisille lukijoille ne suuntautuvat ja millaisille ihmisryhmille ne ovat siten ymmärrettäviä. Tätä menetelmää onkin sovellettu muun muassa tutkittaessa säädöstekstien meta- ja intertekstuaalisuutta: alustavien tulosten perusteella säädöksiin kirjoittuu lukijoiksi hyvin monenlaisia asiantuntijoita, vieläpä erilaisia asiantuntijoita eri kohtiin tekstejä (ks. Heikkinen & Hämäläinen 2011).

Ymmärrettävyydestä kohti saavutettavuutta

Tekstilähtöinen ymmärrettävyydenanalyysi ei tietenkään sulje pois sitä mahdollisuutta, että samanaikaisesti tehdään ymmärtämistestejä ja haastatellaan tekstien tekijöitä ja käyttäjiä sekä pohditaan onnistuneen viestinnän edellytyksiä tai työpaikkojen tekstikulttuureja. Hedelmällisintä tekstien ymmärrettävyyden selvittämisessä lieneekin monimetodinen ja -näkökulmainen lähestymistapa.

Kun tutkimuksessa mennään ”tekstinulkoiseen todellisuuteen” – jota sitäkin useimmissa tutkimuksissa analysoidaan haastatteluina, kyselytutkimuksina ja muina teksteinä – ja siihen, miten tekstejä erilaisissa tilanteissa tulkitaan, voi monessa tapauksessa olla selvempää puhua *ymmärrettävyyden* rinnalla ja asemestakin *saavutettavuudesta* (engl. *accessibility*) sekä sen tutkimisesta. Kyse on siitä, kenellä on pääsy (engl. *access*) teksteihin: vaikuttamaan siihen, millaisia tekstejä tehdään ja kuka niitä tekee, tekemään ja levittämään tekstejä, vaikuttamaan niiden kielellisiin ja muihin valintoihin, käyttämään niitä, tulkitsemaan niitä tavalla, joka saa yhteisössä hyväksyntää ja niin edelleen.

Tässä katsannossa ymmärrettävyys – laajassa mielessä myös luettavuuden ja saavutettavuuden itseensä sisällyttäen – näyttäytyy aidosti tutkijoita monialaiseen yhteistyöhön kutsuvana teemana. Olemme tekstiyhteiskunnan peruskysymysten äärellä: Kuka saa yhteiskunnassa äänensä kuuluviin? Millaiset äänet ovat vaikuttavimpia? Kenen ymmärrys esittäytyy yhteisenä ymmärryksenä? Kielen kannalta perimmäisiä kysymyksiä ovat, voiko olla yleisesti ymmärrettävää kielenkäyttöä, ja jos voi, onko sellaisessa kielenkäytössä mahdollista tuottaa kaikki tarvittavat merkitykset.

Lähteet

Cloze (2012) = *The Cloze Test*. – Department of Psychological & Brain Sciences. University of California.

http://www.psych.ucsb.edu/~mayer/fifth_dim_website/HTML/cloze_test/cloze_home.html (Haettu 15.2.2012.)

Göpferich, Susanne (1998). *Interkulturelles Technical Writing. Fachliches adressatengerecht vermitteln. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr.

Heikkinen, Vesa (2005). ”Ymmärrettävyyden osatekijöistä”. *Kielikello* 3/2005.

Heikkinen, Vesa (2008). Miten ymmärtää hallintolain kielipykälää? Teoksessa Richard Foley ym. (toim.): *Kielen ja oikeuden kohtaamisia*. Heikki E. S. Mattilan juhla- ja muistokirja. Helsinki: Talentum, 47–63.

Heikkinen, Vesa & Hanna Hämäläinen (2011). Onko laki sama kaikille? – Lakitekstien viittaukset. *Kielikello* 4/2011.

Hila-aho, Anne (2007). *Käännöstekstin ymmärrettävyys: kansallispuisto- ja luonnonhistorian koheesion analyysi*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston Kieli- ja käännöstieteen laitos.

Flesh, Rudolf (1951). *How to Test Readability*. New York: Harper & Brothers.

Kaakinen, Johanna K. & Jukka Hyönä (2012). Kognitiivinen psykologia. Teoksessa Vesa Heikkinen ym. (toim.): *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Helsinki: Gaudeamus.

Kotus (2012) = *Säädöskieli ja sen ymmärrettävyys*. – Kotimaisten kielten keskus.

<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=3938> (Haettu 15.2.2012.)

KS (2008) = *Kielitoimiston sanakirja. 2.0*. Päätoim. Eija-Riitta Grönros. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Smith, Malcom & Richard Taffler (1992). Readability and Understandability: Different Measures of the Textual Complexity of Accounting Narrative. *Accounting, Auditing & Accountability Journal* 5:4. 84–98,

Virtaluoto, Jenni & Pertti Väyrynen (2000). Voidaanko tekstin luettavuutta mitata matemaattisilla indekseillä? *Informaatiotutkimus* 19 (4), 100–106.

Wiio, Osmo A. (1968). *Readability, Comprehension and Readership*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.

Wiio, Osmo A. (2000). *Johdatus viestintään*. 6.–9. painos. Helsinki: Weilin+Göös.

Vesa Heikkinen

Kirjoittaja on erikoistutkija Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa.

Kirjoituksen lopullinen versio on julkaistu *Kielikuvia*-lehdessä 2/2012, s. 40–44.